

Побожій С.І. (СУМИ)

НЕВІДОМЕ ЛИСТУВАННЯ
Д.ГОРДЄЄВА І Б.РУДНЕВА

Нагальною потребою сьогодення є не тільки переосмислення історії українського мистецтва. На мистецькому небосхолі, стають відомими деякі факти, які дозволяють по іншому, з нової точки зору осмислити певні мистецькі явища.

Віднайдені нещодавно в особистому архіві відомого українського мистецтвознавства Дмитра Петровича Гордєєва (1889-1968) документи, зміст яких виходить далеко за межі приватного спілкування, набувають фактично рис документа епохи.

Перший лист було відправлено Борисом Кузьмичем Рудневим (1879-1944) з Лебедина 10 січня 1930 року, а відповідь Д.П.Гордєєва датована 3 листопада того ж року. Отже, що пов'язувало цих двох людей, один з яких уже був професором, дійсним членом Кавказького історико-археологічного інституту в Тбілісі, керівником харківської секції Київської кафедри мистецтвознавства, а другий — директором історико-краєзнавчого музею ім. Т.Г.Шевченка в провінційному Лебедині? Виявилось, що не тільки наука про мистецтво, але й родинні стосунки. Адже Д.Гордєєв доводився двоюрідним братом Б.Рудневу. Батько Д.Гордєєва — Петро Андрійович закінчивши ветеринарне відділення Петербурзької медико-хірургічної академії у 1880 році переїхав до Харкова, де, до своєї відставки у 1909 році, був професором Харківського ветеринарного інституту.

Шляхи Б.Руднева і Д.Гордєєва перетнулися у художній студії «Голуба лілія», яку очолював приятель Б.Руднева Євген Агафонов (1879-1955), відкривши її після закінчення академії мис-

РУДНЕВ Борис Кузьмич.
1900-ті рр.
(Публікується вперше)

тецтв, де він навчався у І.Репіна. Студію відвідували не лише художники, але й починаючі поети, мистецтвознавці, серед яких був і Д.Гордєєв. Один примірник мистецького альманаху, що видавався у студії під одноіменною назвою нам вдалося розшукати у тому ж архіві.¹ Крім фотографій з творів Є.Агафопова, тут вміщено і гравюри, декілька з них належали різцю молодого мистецтвознавця Дмитра Гордєєва. Студія нагадувала мистецькі богемні зібрання кінця XIX — початку XX століть, де панувала атмосфера поезії символістів. Один з відвідувачів студії, П.Оболєнський, у листі до завідувача Лебединського художнього музею Д.Ледньова писав 25 квітня 1969 року: «Борис Кузьмич часто приходив у студію, майже кожний сеанс малювання. Він звичайно сидів на дивані, грав на гітарі та брав участь у загальних розмовах студійців. Цікавився мистецтвом і, в особливості, роботами Є.А.Агафопова, з яким приятелював... Борис Кузьмич був дуже привітною, скромною та симпатичною людиною. Я, як і всі інші студійці, ставився до нього з великою симпатією і повагою».²

Студія «Голуба лілія» разом з музеєм красних мистецтв та старожитностей при Харківському університеті, де з 1910 по 1918 рр. Б.Руднев перебував асистентом-фотографом, і сформували естетичні смаки останнього. А лекції з історії мистецтвознавства відомого професора Федора Шміта заклали у Б.Руднева міцні підвалини академічної науки про мистецтво. Про особисте знайомство Б.Руднева з Ф.Шмітом свідчить і той факт, що у вересні 1916 року член-кореспондент Харківського єпархіального церковно-археологічного товариства Б.Руднев разом з дійсними членами цього товариства професором Ф.Шмітом та мистецтвознавцем Л.Гордєєвим виїздив до села Рогань Харківського повіту для обетеження ікони німецької Богоматері. Разом з Д.Гордєєвим Б.Руднев обстежував Миколаївську Трьохсвятительську і Мироносицьку церкви Лебедина. Після таких поїздок деякі мистецькі твори надходили згодом до університетського музею, а від самого Б.Руднева музей придбав колекцію фотографій середньоазіатських килимів, вишивок і тканин.

Д.Гордєєв після закінчення Харківського університету у 1913 році залишається для наукової роботи під орудою професора Ф.Шміта у галузі історії та теорії мистецтв. Одночасно працює охоронцем фондів університетського музею красних мистецтв і старожитностей. Як й інші науковці університету, Д.Гордєєв і Б.Руднев відвідували засідання Харківського історико-філологічного товариства, очолюваного професором М.Сумцовим, який також цікавився питаннями історії мистецтва. На одному з них — 4 березня 1916 року, були присутні О.Білецький, С.Таранушенко, Б.Руднев.³ З доповіддю виступав Д.Гордєєв. До цього ж часу відносяться експедиції університетських науковців на Кавказ. В цьому факті ми вбачаємо передусім вплив ідей Ф.Шміта про вирішальне значення пам'яток мистецтва Кавказу для давньокіївського мистецтва (особливо — архітектури). Хоча витоки цього явища треба шукати у науковій діяльності попередника Ф.Шміта на кафедрі теорії та історії мистецтв — Є.К.Редіна. Саме при його викладацькій діяльності з'явилися перші дослідження мистецтвознавчого характеру, об'єктом вивчення для яких стають пам'ятки Кавказу. Концепція Ф.Шміта набула розвитку у подальший працях Д.Гордєєва.

Через кілька років керівник кафедри мистецтвознавства у Києві, академік ВУАН Ф.Шміт так характеризував творче обдарування свого учня: «Колишній студент Харківського університету, нині дійсний член Кавказького історико-археологічного інституту Дмитро Петрович Гордеев є в теперішній час одним із найбільшповажних молодих істориків мистецтва, одним із найенергійніших дослідників художньої пам'яток. При самих несприятливих зовнішніх умовах, Д.П.Гордеев ось уже кілька років веде самостійну науково-дослідницьку роботу в Грузії, і його праця дала вже блискучі результати».⁴

Наведені рядки написано 9 листопада 1922 року. В цей час Б.Руднев працює директором історико-краєзнавчого музею в Лебедині, куди подружжя Рудневих переїхало з Харкова улітку 1918. Восени того ж року вже працює музей, а через 7 років харківський учений О.Федоровський у листі до київського мистецтвознавця Ф.Ернста називає Лебединський музей «дуже цікавим».

Колекція музею сформувалася в основному в перші революційні роки. Основний масив експонатів — врятовані Б.Рудневим мистецькі твори, що зберігалися у доколишніх поміщицьких садибах Капністів, Красовських, Анненкових, Бразоль... Поповнювалася музейна колекція і в 30-ті роки, але, як відомо, саме в цей час починається певна переорієнтація музеїв у бік ідеологічної заангажованості. Від музеїв почали вимагати створення кімнат Леніна, революційного руху тощо. Не стояв осторонь цих процесів і музей у Лебедині, а знайдені два листи у архіві висвітлюють позицію до цих процесів і Б.Рудневу.

Перша ж фраза листа підтверджує, що між Б.Рудневим і Д.Гордеевим існувало досить стійке листування: «Ти запитуєш, як я живу — я не тільки тобі, але й собі не можу дати на це точної відповіді. Живу якимсь дивним несприятливим життям, виконуючи якісь «темпи».

Агафонов Є. Портрет Б.К.Рудневу.
1913 р. (Місцезнаходження невідоме).
Папір, олівець(?).
(Публікується вперше)

Почав службу у музеї і до неї пристьобнули спочатку заняття у Профшколі, яку перейменували у технікум, та ще на мою голову звалилися тракторні курси, де я викладаю після технікуму з 3-ї до 6-ї вечора. І заняття у технікумі і на тракторних курсах все це суцільна фікція — пародія на навчання, так це тобі ймовірно не цікаво — можливо, це щось подібне, що і в Харкові. Зараз багато не встигну написати про своє особисте життя, про самого себе — я звичайно, перетворився у старого. Мене вже ніскільки не коробить, якщо до мене звертаються — «дідусь!» Але як це не дивно, але у мене є якийсь відчуття, що я повинен почати якийсь нове справжнє життя. Люблю як колись мріяти про те, чого не було і ніколи не буде. Велику мою втіху при моїх похмурих думках доставляє моя донька, звать її Алла. Ще повинен додати, якби не моя дружина, то я пропав би давно. Якщо буде у тебе бажання, то влітку приїзди до нас — будеш пити молоко і буде шинка. Дамо тобі окрему кімнату».

Не менш цікавий і лист Д.Гордеева до Б.Рудневу від 3 листопада 1930 року: «З відомостей Наркомпросу і розповідей Володі та ін. лебединців

Під час однієї з експедицій до Закавказзя. Зліва направо стоять:
О.Нікольська, Б.Руднев, Д.Гордеев. Фото не пізніше 1916 р.

знаю про Ваші заняття та досягнення по Лебединському музею. Але все тільки у самих загальних рисах. А мені б хотілося знати докладніше. Як Ваші заняття фотографією і чи застосували Ви ці свої таланти до обліку та фіксації пам'ятників Лебединського району? Чи стали Ви завзятим краєзнавцем (на що були всі дані), чи підходите до музейної роботи лабораторно і поглибилися в педагогіку? Хотіли б зв'язатися

з комітетом по охороні старожитностей тісніше та допомогати йому у виявленні того, що підлягає охороні та вивченню? Як член Бюро я б усіяко це зміг би підтримати. Крім того, у Харкові відкривається тепер і науково-дослідний інститут Матеріальної культури — і тут Ви б могли бути цінним кореспондентом з місця, якщо б побажали. Був би радий також отримати від Вас розповідь і про себе особисто — адже ми не бачилися вже стільки років».⁵

Досить відверті думки Б.Руднева стосовно загальної ситуації у суспільстві не викликають у нас іншого враження, як невдоволення дописувача існуючим режимом. Що ж до Д.Гордєєва, то, посідаючи поважну посаду керівника секції українського мистецтва при кафедрі західноєвропейської культури, будучи представником «чистої» академічної науки, і він скоро зазнає на собі відчутні прояви тоталітаризму. Один з низки масованих ударів припав на збірник «Мистецтвознавство», перший випуск якого вийшов у 1928 році. Але тотальні репресії серед мистецтвознавців починаються на початку 30-х років. Упродовж 1933 року було знищено не тільки історичні установи, започатковані М.Грушевським, але й майже весь кадровий склад школи видатного вченого. Восени цього ж року було розгромлено майже всю секцію кафедри мистецтвознавства, очолювану Степаном Таранушенком і Дмитром Гордєєвим. Після відбуття трирічного ув'язнення у таборах, Д.П.Гордєєв з 1937 року мешкає в Кутаїсі, потім — у Тбілісі, де працює у Державному музеї мистецтв Грузії. Там же й помер...

Зв'язок Б.Руднева з харківськими мистецтвознавцями не переривався. У другій половині 30-х років до Лебедина приїздила науковий співробітник Української картинної галереї, мистецтвознавець, учениця Ф.Шміта Олена Нікольська (1892-1943) — дочка відомого зоолога, академіка О.М.Нікольського. О.Нікольська і Б.Руднев приятелювали ще з часів роботи в університетському музеї красних мистецтв і старовини, де Б.Руднев працював фотографом. Б.Руднев, О.Нікольська і Д.Гордєєв брали участь у наукових експедиціях до Закавказзя від Харківського університету, організованих кафедрою теорії та історії мистецтв, яку очолював професор Ф.Шміт.

Зауваження Д.Гордєєва у другому листі, не було, як виявилось, компліментом. У 30-ті роки директор Лебединського музею організував невеликий актив, який вивчав історію Лебединщини, особисто виступав з лекціями. А перед війною у місцевій газеті опублікував низку статей краєзнавчого характеру.⁶

1. Альманах «Голуба лілія» 1911 р. // Цentr. держ. архів-музей літератури і мистецтва України. - Ф. 208. - Оп. 1. - Од. зб. 1471.

2. Науковий архів Лебединського художнього музею.

3. Протоколи засідань історико-філологічного товариства від 4 березня 1916 р. // Цentr. держ. історичний архів України. - Ф. 2017. - Оп. 1. - Од. зб. 247. - Арк. 2.

4. Центральний державний архів Вищих органів влади і Управління України. - Ф. 166. - Оп. 2. - Од. зб. 1196. - Арк. 129.

5. Листи зберігаються у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України. - Ф. 208. - Оп. 1. - Од. зб. 200. - Арк. 1; Ф. 208. - Оп. 1. - Од. зб. 98. - Арк. 1 - 2. Вперше опубліковані мовою оригіналу (російською): **Побожій С.** Борис Руднев: «...я повинен почати якесь нове справжнє життя // Україна. Наука і культура. - К., 1993. - Вип. 26 - 27. - С. 374 - 375.

6. Даний матеріал було виголошено як доповідь 19 листопада 1993 р. у Лебедині на науковому засіданні з нагоди 75-річчя заснування Лебединського художнього музею.

Отримано редакцією 20 лютого 1996 р.

Моця Б.О. (Київ)

БИТВА ПІД КОНОТОПОМ 29 ЧЕРВНЯ 1659 РОКУ — АПОГЕЙ ДІЯЛЬНОСТІ І.ВИГОВСЬКОГО

Історія українського визвольного руху після часів Б.Хмельницького відома нині широкому загалу головним чином постаттю І.Мазепи, особа якого в наші часи постає для українців в ореолі патріотичної святості. Проте і до нього існували козацькі державники, які плекали сподівання на кращу долю України як дієно самостійної європейської країни, без принизливого опікування «старшим братом». І гетьман І.Виговський (при владі знаходився 1657-1659 рр.) без усіляких коливань може бути віднесеним до їх числа.

І.Виговський походив із шляхетського роду, отримав прекрасну освіту в Київській академії, за часів Визвольної війни 1648-1654 рр. попервах виступав на боці поляків, але, викуплений з полону у татар на Жовтні Водах Б.Хмельницьким, цілковито перейшов на бік повстанців і очолив гетьманську канцелярію на посаді Генерального писаря. За службовим обов'язком він дипломатичні переговори з Польщею, Росією, Швецією і Кримом, що допомогло йому у майбутньому, при здобутті гетьманської булави.

У головних напрямках своєї політики І.Виговський був послідовником Б.Хмельницького. Він поділяв його плани про забезпечення повної самостійності і, як, пише І.Крип'якевич, висловив це прагнення на переговорах зі Швецією таким чином: «...визнати й оголосити Запорізьке Військо з підвладними йому провінціями за вільний і нікому не підвладний парід».¹

Під владою козацької держави він волів полишити всі споконвічні українські землі і ті, що прийняли протекторат Б.Хмельницького під кінець його гетьманства. Домогтися поставленої мети І.Виговський вирішив шляхом укладання системи дипломатичних договорів з державами Європи, які мали б забезпечити створення політичної рівноваги, що сприяло б встановленню незалежності України.

Щодо Росії, то повного розриву І.Виговський не планував, але бажав змінити існуючу залежність на рівноправний союз. Проте московський уряд аж ніяк не був у шлюму заікавлений, навпаки — там тільки й чекали смерті Б.Хмельницького, щоб провести жорсткіший курс відносно України. Перед І.Виговським були поставлені вимоги введення додаткових російських залогів в українські міста, виведення українських військ з території Білої Русі, що прийняли козацький протекторат. Як додатковий аргумент на Україну було вислано російське військо на чолі з князем Г.Ромодановським.

Ситуація ускладнювалася також соціальними негараздами, які скоро переросли у справжню громадянську війну. Причиною напруги в суспільстві була необачна внутрішня політика І.Виговського, який занадто рано різко змістив акценти соціальної орієнтації в бік козацької старшини і шляхти, відмежувавшись від черні. Проте народні маси ще добре пам'ятали часи Хмельниччини і те, що пізніше спрацювало